

Др ВЈЕРА РАДОВИЋ

ПРИВРЕДНИ СИСТЕМ И ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА КАО ДЕТЕРМИНАНТЕ (НЕ)ДЕМОКРАТСКИХ ПРОЦЕСА У ЗАЈЕДНИЧКОЈ ДРЖАВИ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ (СРЈ)

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

На простору бивше Југославије десили су се снажни дезинтеграциони процеси, супротно ономе што се дешавало и дешава у Западној Европи и другим развијеним регионима свијета. Резултат тих процеса је рушење СФР Југославије и стварање нових државних цјелина, а међу њима и црногорско-српске федерације.

У овом раду нећу вршити анализу узрока распада једне државне заједнице која је егзистирала више од седамдесет година, нити такође, начина и сврхе настанка ове заједнице, ни равноправности федералних јединица, ни контроле политичке власти као ни људских права и слобода итд. Пажњу ћу задржати на анализи економског стања у овој заједници, као и узроцима настанка тог стања. Како узроке садашњег стања видим, између осталог, у актуелном економском систему и економској политици, то сам:

- у првом дијелу рада дала основне напомене о привредном систему и економској политици;

- у другом дијелу извршила анализу стања, економског система и економске политике у заједничкој држави Србије и Црне Горе и њихов утицај на постојеће друштвено-економско стање;

- у трећем дијелу рада презентирала свој став о потреби успостављања економских, културних, саобраћајних и осталих веза између новоформираних држава на простору бивше Југославије.

1. ОСНОВНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИВРЕДНОМ СИСТЕМУ И ЕКОНОМСКОЈ ПОЛИТИЦИ

Основни циљ сваке друштвене заједнице треба да буде повећање материјалног и духовног богатства. Тај циљ подразумијева пораст национал-

ног дохотка, како укупног тако и *per capita*. Његово остварење зависи од мноштва фактора, а међу њима су најбитнији: обим и структура природног и произведеног богатства, обим и структура становништва, друштвено-економски услови у којима се одвија развој, а ту се, прије свега, мисли на карактер политичког и привредног система; затим зависи од ефикасности економске политике, укључености земље у међународне економске токове, односно отворености њене привреде према свјетском тржишту итд. Дугачак би био списак фактора који опредјељују динамику и ток друштвено-економског развоја једне заједнице, па ћемо се у овом раду задржати на разматрању утицаја привредног система и економске политике на ефикасност привређивања. Истини за вољу, веома је тешко прецизно утврдити, посебно математички односно процентуално исказати, колико је учешће и допринос свих понаособ наведених и ненаведених фактора, спољњих и унутрашњих, на остварену стопу привредног раста у једној заједници.

Међутим, прије него што пређемо на разматрање ефикасности привредног система заједнице у којој живимо, неопходно је дати пар напомена о привредном систему и економској политици уопште.

Под привредним системом подразумијевамо скуп институционалних рјешења, мјера, механизма и инструмената којима се утиче на привредне субјекте да остваре циљеве развоја. Привредни систем је институционални ослонац, односно институционална подршка привредног развоја. Пракса је потврдила да су све земље које су дале приоритет привредном систему, као подсистему друштвеног система, у односу на циљеве развоја имале огромни празни ход у развоју. У ствари, систем треба да буде у функцији развоја, а свако претјерано и дуготрајно инсистирање на привредно системским рјешењима и модалитетима рјешења за посљедицу има застој у развоју. Искуства многих земаља показују да њихова привредно системска рјешења представљају добар оквир за вођење рационалне економске политике, али због лоше политике и добра институционална рјешења не обезбјеђују остварење постављених циљева развоја.

Носиоци економске политике дужни су да доношењем системских закона операционализују основне подсистеме привредног система, а то су: кредитно-монетарни, спољнотрговински, систем цијена итд. Према томе, привредни систем је подлога дејства економске политике. Ако глобално посматрамо однос привредног система и економске политике, онда је то однос статичне и динамичне компоненте јединственог процеса развоја привредног живота у једној друштвеној заједници. Да би се остварили циљеви развоја, на кратак, средњи или дуги рок, основни или споредни, неопходно је усавршавати и дограђивати привредно системска рјешења, како би захваљујући њима и другим мјерама економске политике планирани циљ постао реалност. Са сигурношћу можемо тврдити да данас нема ни једне земље, па ни високо развијене, која је дефинитивно изградила привредни систем, био он чак и врло ефикасан, а да не тежи његовој даљој доградњи. Такође, пракса је потврдила да сваком моделу привредног система одговара одређени концепт економске политике. У земљама код којих је привредни систем конзистентан постоје услови да он буде и ефикасан, ако

се предузму адекватне мјере економске политике. Међутим, у стварности се догађало да без обзира на то што је систем конзистентан, односно што су његови елементи функционална цјелина, он је неефикасан због погријешних мјера економске политике. То у суштини значи да конзистентан привредни систем није увијек ефикасан систем. Лоша економска политика, а посебно класична политика, може да компромитује и најбољи привредни систем. Такође, мора се имати у виду да неконзистентан модел привредног система, и поред најбоље конципиране економске политике, односно правовремено предузетих мјера и активности од стране субјеката економске политике, у пракси остаје неефикасан.

Искуство је, такође, потврдило да су све оне земље чији се развој одвијао под доминантним утицајем тржишта, као механизма привредних кретања, у свом укупном друштвено-економском развоју далеко одмакле од земаља чији је развој био под доминантним утицајем државе и њених органа. Тржиште није нити једини нити идеалан механизам привредних кретања. Јавља се као механизам интеграције привреде и као једини објективни механизам који усмјерава привредне токове. Оно не зна ни за вјеру, ни за нацију, ни за партијску припадност, као ни за социјални статус произвођача и потрошача.

За разлику од планирања, које је свјестан и организован друштвени процес, тржиште је спонтан и стихијски механизам. Да би оно могло да постоји, неопходно је да робни произвођачи сами могу да доносе економске одлуке, као што су: шта да производе, у којем обиму, каквим техничким средствима, како да врше расподјелу оствареног прихода, који дио дохотка да користе за акумулацију итд. Такође, да би тржиште могло да постоји, неопходно је да постоји и широка лепеза људских слобода. Прије свега, радници треба да се слободно одређују коју врсту посла су спремни да обављају, на којем мјесту, како да троше своје зараде итд. Управо из тих разлога кажемо да је тржиште "цивилизацијска" тековина и израз људских слобода. Оно у привреди једне земље увијек егзистира, само је питање: колико субјекти политике и економске политике разним мјерама и активностима гуше, односно подстичу његове елементарне функције.

Пракса је, поред наведеног, показала да су *отворени привредни системи*, они који кореспондирају са привредним окружењем, гдје постоји проток капитала, роба, услуга и људи, далеко развијенији него затворени - аутархични системи. Отворени привредни систем, по правилу, свој развој заснива на већем укључивању у савремене међународне економске токове. За њих је везана активна економска политика која подразумева употребу великог броја инструмената како би се циљеви развоја остварили. Привреде које се развијају као *затворени модели* остају на нижем ступњу развоја, са веома неразуђеном привредном структуром. Њих карактерише јак административни утицај на унутрашње и спољашње привредне токове. Друштва која се затварају у властите оквире, и не остварују комуникацију са окружењем, остају без будућности.

2. КРАТКА АНАЛИЗА ПРИВРЕДНОГ СТАЊА, ПРИВРЕДНОГ СИСТЕМА И ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ ДРЖАВИ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

Стање у привреди и друштву новоформиране државе је крајње забрињавајуће. Оно се испољава у сљедећем: производња перманентно пада, што води паду националног дохотка (НД) и националног дохотка *per capita*; пад националног дохотка изазива пад личне потрошње и инвестиционих активности, тако да је права ријеткост да се данас нешто гради у привреди или ванпривреди; социјално раслојавање је огромно, а оне се огледа о огромној армији гладних и оних који су на ивици биолошке егзистенције, а на другој страни јавља се један број богаташа (истини за вољу, мали број); процес економског раслојавања грађана довео је до нестанка средњег друштвеног слоја, што ће оставити велике посљедице на развој читавог друштва; држава је и даље, без обзира на постојеће стање, велики потрошач, што води расту цијена; највећи дио привреде послује са губицима, тако да нестаје њихова материјална супстанца; искоришћеност привредних капацитета је врло мала, па се јавља велики број незапослених; девизне резерве земље свеле су се на минимум, а то води пермементном расту девизног курса, а преко њега долази до раста трошкова производње, односно цијена... Дугачак би био списак којим би се осликавало садашње стање у привреди и друштву, па се задржавамо на наведеним.

Поставља се питање: шта је узрок оваковог стања?

Овакво стање производ је кумулираних и наслијеђених проблема из ближе и даље прошлости. Оно је, такође, резултат политике која се водила и још води, на овим просторима, од стране њених субјеката. Циљеви које су поставили субјекти политике су крајње нереални и претјерано амбициозни. Они не уважавају интересе ни оних који су непосредно поред нас ни интересе међународне заједнице. Таква политика, која је крајње конфликтна а чији су циљеви нереални, оставила је тешке посљедице на читаво друштво, на све његове сегменте, а нарочито на привреду земље. *Према томе, коријени кризе, у овој земљи, лоцирани су у политичкој сфери. Стање у привреди и друштву посљедица је збивања у политици.* Оваква политика је огроман терет за друштво и за онемоћалу и исцрпљену привреду. Остваривање нереалних циљева изазвало је огромне расходе који нијесу финансирани само из реалних извора путем пореза, доприноса, царина, јавних зајмова и других инструмената. Они су финансирани на крајње једноставан начин: штампањем новца и исцрпљивањем становништва и привреде. Изазвана је инфлација огромне разорне моћи, а притом је стишавана како је одговарало носиоцима власти. Резултат ове политике су и санкције међународне заједнице, чије посљедице ће трпјети многе наредне генерације.

Постављамо крајње једноставно питање: Како је могуће да политички естаблишмент код нас може да изазива овакво катастрофалне посљедице по привреду, друштво и највећи број грађана, а да не сноси никакву одговорност? Одговор је више него једноставан.

Ако посматрамо привредну историју људског рода долазимо до закључка да су постојали различити својински режими, али да је тренд ишао ка разградњи колективне својине и афирмацији приватног предузетништва. На нашим просторима и просторима читаве Источне Европе тај тренд је заустављен социјалистичким револуцијама, па је поново институционализована колективна својина. *Привредни системи који су засновани на колективној својини, државној и друштвеној, показали су се мање ефикасним од оних који су у својој основи имали приватну својину.*

Друштвена својина, као облик колективне својине, постала је добра материјална основа за израстање тоталитарних политичких структура. Ове структуре по правилу не уважавају правни поредак и угрожавају основна људска права и својим волунтаристичким наступом успоравају демократске процесе у читавом друштву. Оне су, на нашем простору, постале "господари рата и мира", господари наших живота и господари над привредном.

Привредни систем чије основе чини друштвена својина, а тако је код нас, искуство показује да не може бити ефикасан. Он је довео до: великих социјалних разлика, непотизма, корупције, шверца, крађе друштвених средстава, као и до незаинтересованости за рационално коришћење рада и средстава. *Он је окошћао и дефинитивно исцрпио своје могућности, па га треба у основи темељно реформисати.*

У сваком систему својина је питање свих питања. У правним актима наведен је титулар својине. Приватна својина је правна надградња над робом. Робне привреде има само ако су субјекти привреде приватни власници. Они имају право да износе робу на тржиште кад хоће и гдје хоће. Они, такође, сnose материјалну и кривичну одговорност за рационално односно нерационално располагање предметом приватне својине. - Код нас су привредни субјекти титулари својине. Они имају право располагања и употребе својине. У систему је дошло до срастања привредне и политичке бирократије која располаже и употребљава средства, али не сноси ризик за нерационалну употребу средстава. Кад настане губитак, онда га плаћа друштво, долази до његове социјализације. Управо из тих разлога треба, хитно, извршити приватизацију друштвене својине. Морамо бити свјесни чињенице да свако одуговлачење овог процеса доводи до ерозије друштвеног капитала и његовог преливања у приватне џепове. Стихијско одвијање процеса довело би до низа последица, па је процес неопходно плански спроводити.

Процес приватизације води ка остваривању више циљева, а међу њима су најважнији:¹

- постиже се већи степен економске ефикасности,
- слаби улога државе у привреди,
- повећава се приход државе и
- убрзава се демократизација друштва путем ширења људских права и слобода.

¹ Видјети текст др Данијела Цветичанина и Нине Петровић у публикацији "Актуелни проблеми трансформације предузећа", Цетиње, 1992, стр. 23

Приватизацијом државних и друштвених предузећа онемогућава се бирократско управљање привредом, које је својствено мање -више свим системима гдје се као власник појављује држава, односно друштво. Код приватних предузећа у први план избијају потрошач и његове потребе, јер је у све у функцији остваривања основног циља предузећа - профита.

Такође, приватизацијом се обезбјеђује повећање државних прихода, јер се увећава основа за опорезивање, што није случај када су предузећа власништво државе и друштва. Ова предузећа, како сад тако и прије увођења санкција, пословала су са губитком, па нијесу била у могућности да извршавају законске обавезе према држави, а посебно у дијелу пореских обавеза. Недостатак средстава у буџету држава најчешће надомјешта штампањем новца, што, између осталог, убрзава замајац инфлације, *Међутим, прије него се изврши трансформација колективне својине мора се ријешити питање својине радних, политичких и осталих профитера до које су дошли некономским путем.* О овом питању неопходно је постигнути политички консензус. По нашем мишљењу, највећи отпор трансформацији привредног система, посебно у дијелу својинске трансформације, долази од политичке и привредне бирократије. То је и разумљиво када се зна да ове структуре своју моћ базирају управо на економској моћи.

Носиоци политике у Републици Црној Гори постигли су сагласност око процеса приватизације, али не и о моделима приватизације, уз обавезу да се процес заврши до краја 1995. год., дочим у Републици Србији постоји захтјев за даљом егзистенцијом друштвене својине. То може довести до паралелног функционисања два различита економска система у једној држави, што у ближој будућности може изазвати конфликте. *Дилеме нема: уколико хоћемо робну привреду, морамо имати јединствену легислативу која обезбјеђује јединствено тржиште. Такво тржиште подразумијева слободно крећање рада, капитал, информација роба и услуга на чиставом подручју.*

Наш садашњи привредни систем није обезбиједио реално-објективно вредновање производних фактора, већ се њихове цијене утврђују независно од вриједности, обима и квалитета. Управо због тога десило се да радна снага као најобимнији фактор развоја буде и најскупљи фактор, а сировине, енергија и капитал као оскудни фактори развоја имају цијене које су далеко испод њихове вриједности. Због наведеног, капитал се, на овом простору, крајње расипнички трошио и још увијек се троши. У наредном периоду ситуација се мора потпуно измијенити. Он као недостатан фактор развоја мора имати већу цијену. Његова цијена траба да се утврђује на тржишту капитала, на бази понуде и потражње, а не волунтаристички. Прво, то ће водити рационалној употреби капитала, односно штедњи, а друго-мотивисаће власнике на његово увећавање. Такође, пораст цијене употребе капитала - реалне каматне стопе, обезбјеђује супституцију овог фактора живим радом и смањује број незапослених.

Међутим, ако се настави са досадашњом праксом, да се запошљавањем рјешавају социјална и друга питања, а не економска, односно развојна, онда ће наш развој и даље имати високу цијену коштања.

Социјала се мора измјесити из предузећа.

Радно мјесто треба да постане тржишна категорија. Сваки монопол, па и монопол на радно мјесто, производи велике последице. Девизни режим је превише крут. Он треба да буде много више флексибилан и либералан. Закон о девизном пословању не ствара тржишне услове за девизно пословање. Он не враћа власницима девизних средстава већ изгубљено повјерење у државу и банке. Закон не стимулише привредне субјекте на извоз, на повећање девизних средстава, а забрањује увоз. У закону стоји да привреда слободно располаже средствима са својих девизних рачуна али, такође, наведено је да подзаконским актима Влада и Централна банка могу одлучивати о коришћењу девиза. Наведени закон садржи велики број казенин одредаби. По закону грађани могу бити гоњени и кажњени високом казнама само ако купују и продају девизе, односно ако врше девизне трансакције на сивом тржишту. Власт мора да зна да девизних трансакција неће бити на црном тржишту, ако омогући њихово одвијање у овлашћеним банкама. Управо лоша девизна политика доводи до појаве дилера и до цвјетања трансакција на црном девизном тржишту.

Поред наведеног, држава се често бави незахвалним послом: прописивањем и враћањем цијена. Пракса је показала да свако мијешање државе у утврђивању нивоа и односа цијена ствара огромне последице. Контрола цијена тешко може да се задржи на ужи сегмент, већ показује тенденцију да се шири на читаву привреду. Ограничена контрола доводи до диспаритета цијена. *Држава треба да зна да она није осјособљена да уијврди реални ниво цијена.* То је задатак тржишта. Контролом цијена она је многе секторе учинила нерентабилним. *Она доводи до несјашница роба на тржишту, а несјашнице до дружих поремећаја, који се рефлектују у поремећају цијена.* Објашњење државе да цијене неких производа, а нарочито прехранбених, задржава на ниском нивоу да би заштитила стандард својих грађана крајње је проблематично. Сврха социјалне политике јесте да штити угрожене друштвене групе, а највећи дио грађана своју егзистенцију треба да обезбиједи посредством зарађеног дохотка. *Командна економија је изузетно лош лијек прошив инфлације, а тржишние јако добар лијек.* Кад у систему постоји страх од могућег раста цијена прехранбено-пољопривредних производа, онда држава треба да ангажује робне резерве. Поред наведеног, стабилност цијена многих производа одржава се путем увоза. Искуство говори да кад су год носиоци економске политике запријетили увозом роба, цијене су биле стабилне, а тржиште добро снабђevano. Све док буду трајале санкције УН овај инструмент неће се примјењивати, али зато треба што више користити тржиште као механизам како би се мотивисали привредни субјекти да рационално користе производне факторе.

Због свега што смо горе навели, можемо констатовати да је привредни систем државе Црне Горе и Србије неконзистентан и неефикасан. Он је превише етатизован и самим тим кочи привредни развој и задржава *status quo*. *Огромно администрирање државе и њено мијешање у привредни животи довели су до ограничавања економских слобода, а тиме и до пада производње и смањења друштвеног производа. Задаћак привредног система и економске политике није да повећава производњу, већ да ствара стабилне и уједначене услове привређивања и да преко ниских пореза и ста-*

билног новца мошвишише њривредне субјекти да више њроизводе. Порези и пореска политика морају се прилагодити садашњем нивоу привредног развоја. Они за сада демотивишу привредне субјекте на повећење привредне активности и поспјешују бјежање робе из леганих у илегалне канале продаје. *Сива економија је израз њоѓрешних економских мјера, њоѓрешног њрисићуиа државе економији.* Она амортизује социјалне немире. Кад би држава смањила порезе, велики дио сиве економије легализовао би се. Задатак државе је, поред наведеног, и да смањује властиту потрошњу. Како се национални доходак задњих неколико година смањује, било би нормално да се смањивало учешће државе у финалној потрошњи. Такође, она је дужна да своју потрошњу алиментира из реалних извора или путем јавног зајма, што би био њен допринос успоравању раста цијена.

На крају, на основу активности које обављају републичке и савезна влада у дијелу привредноправних прописа, можемо констатовати да се не води јединствена економска политика. Постоји "разлаз" између савезне и републичких влада по многим питањима, па изводимо закључак да је економска политика крајње конфузна, а њене посљедице далекосежне за привреду, односно носиоце привредних активности.

3. ФУНКЦИОНАЛНА РЕИНТЕГРАЦИЈА ПРОСТОРА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Послије свега што се догодило на простору бивше Југославије, можемо констатовати да је стварање нових држава веома скуп процес. Стварање националних држава, искуство говори, привреду и становништво максимално исцрпљује, а људске жртве и разарања духовних и материјалних потенцијала су неизбјежан процес. Како је од бивше Југославије, поред осталих држава, створена и заједничка држава Србије и Црне Горе, сва питања у овој заједници треба рјешавати мирним путем и демократским средствима. Ту, прије свега, мислимо на однос Србије и Црне Горе, на државни статус Црне Горе... У којем смјеру ће се ти односи кретати крајње је незахвално прогнозировать ако се зна да на њих утиче велики број фактора. Како, по нама, величина територије једне државе није најважније питање, то зарад бољег живот садашњих и будућих генерација, бржег привредног и друштвеног просперитета, рат треба хитно зауставити на свим фронтovima. Са сигурношћу можемо тврдити да су шансе за реинтеграцију Југославије као државе мале. *Међуштим, њерманенино се мора радити на усјосјављању њокиданих економских, културних, саобраћајних и осталих веза између створених држава на њросјору бивше Југославије.* Овакав став је производ уважавања чињенице да су садашње новоформиране државе биле дио једне цјелине - СФРЈ, и да насилно кидање веза између њих производи огромне посљедице. У интересу је Републике Црне Горе и Републике Србије да се повезују са својим ближим и даљим окружењем. *Полако али сигурно мора се вршити европеизација овог њросјора.* Друштва која егзистирају на овом простору, а међу њима и црногорско, имају перспективу само ако постану отворена за све позитивне процесе ма откудa они долазили.

Због тензија различитог карактера и садржаја у заједничкој држави Србије и Црне Горе, као и утицаја споља, не може се много очекивати у погледу демократизације њеног друштва. Било би добро, имајући у виду како теку економски, политички и остали процеси, да се у наредних 10-15 година на овим просторима конституише бар дјелимично тржишна економија.

Dr Vjera Radović

ECONOMIC SYSTEM AND ECONOMIC POLICY AS DETERMINANTS
OF (UN)DEMOKRATIC PROCESSES IN THE COMMON STATE OF SERBIA
AND MONTENEGRO (FRY)

Summary

Economic System and Economic Policy as Determinants of (Un)democratic Processes in the Common State of Serbia and Montenegro (FRY)

The main objective of any community is to increase its material and spiritual wealth, i. e. its national income, both gross and per capita. In order that the above goal may be achieved, necessary measures and activities need to be undertaken in due time. Economic system and economic policy are among the major determinants of social and economic development. Economic system is the institutional mainstay, the institutional support for the economic development. It is the basis of economic policy. However, even where economic system is consistent, with its elements functioning as a whole, inadequate economic policies in practice often result in a failure to achieve the planned development objectives. Our economic system is extremely ineffective. Planned development objectives, both over a short and over a medium term, tend to remain dead letter. The poor situation in the economy and in the society as a whole is attributable to the political sphere. The policy that has been pursued in this common state is an enormous burden both for the society and for the exhausted and ailing economy.

The economic system calls for an urgent reform. It has proved to be absolutely ineffective, for the precise reason that it is based on collective ownership. It has resulted in marked social differences, corruption, smuggling, uneconomical use of the factors of production as well as in numerous other negative consequences. Social property should be privatized without delay, as we are witnessing an erosion of the social capital, which imperceptibly finds its way to private pockets. The practical experience shows that the effects of privatization are enormous. In the period to come market must become the determining mechanism of economic development. An enormous amount of administrative regulation and the interference of the state in economic affairs have limited the freedom of economic operation and have resulted in a fall in industrial output.

It is up to the of the economic system and economic policy to create stable and uniform conditions for economic operation, which would encourage economic entities to produce more. Also, in the period to come our economy and our society must open to the world market and become integrated in all the international institutions which are vital for their functioning.

The Europeanization of this area is an inevitable process. Only open societies can have a chance of a positive socio-economic development.

